

Jacek Feduszka

(Muzeum Zamojskie w Zamościu)

doi: 10.36121/jfeduszka.DB.2020.11.025

Aktywność ziemian Lubelszczyzny na forum międzynarodowym na przykładzie Kazimierza Fudakowskiego i Maurycego Zamoyskiego

Streszczenie: Artykuł jest przyczynkiem do badania aktywności przedstawicieli ziemiaństwa Lubelszczyzny na forum międzynarodowym. Aktywność taka, zarówno Kazimierza Fudakowskiego jak i Maurycego Zamoyskiego, została zapoczątkowana na długo przed wybuchem I wojny światowej. Potem zaowocowała zarówno uczestnictwem w organizacjach międzynarodowych, jak też w kształtowaniu przez nich nowoczesnego obrazu Polski na forum europejskim. Postawy i działania obu bohaterów są znakomitym przykładem realizowania przez ziemian idei pracy publicznej, szczególnie w okresie budowania niepodległej Polski.

Słowa kluczowe: Kazimierz Fudakowski, Maurycy Zamoyski, ziemiaństwo, Lubelszczyzna, dyplomacja, międzynarodowe organizacje

Activity of the landowners of the Lublin region on the international forum on the example of Kazimierz Fudakowski and Maurycy Zamoyski

Annotation: The article is a contribution to the study of the activity of representatives of the Lublin region gentry in the international forum. Such activity, both of Kazimierz Fudakowski and Maurycy Zamoyski, had started long before the outbreak of World War I. Later, it resulted in both participation in international organizations and in shaping a modern image of Poland on the European forum. The attitudes and actions of both heroes are an excellent example of how the landowners realized the idea of public work, especially in the period of building an independent Poland.

Keywords: Kazimierz Fudakowski, Maurycy Zamoyski, gentry, Lublin region, diplomacy, international organizations

Деятельность помещиков Люблинского района на международном форуме на примере Казимержа Фудаковского и Мавриция Замойского

Аннотация: Статья является вкладом в исследование деятельности представителей земледельцев Люблинщины на международном форуме. Подобная деятельность, как Казимежа Фудаковского, так и Мавриция Замойского, началась задолго до начала Первой мировой войны. Позже это привело как к участию в международных организациях, так и к формированию современного имиджа Польши на европейском форуме.

Отношения и действия обоих героев являются отличным примером того, как помещики реализовали идею общественной работы, особенно в период строительства независимой Польши.

Ключевые слова: Казимеж Фудакowski, Маврицы Замойски, землевладельцы, Люблинщина, дипломатия, международные организации

Temat niniejszego artykułu wybrany został nieprzypadkowo. Jak do tej pory brak jest w regionalnej literaturze przedmiotu, opracowania, w którym podjęto by temat aktywności przedstawicieli ziemiaństwa, jako ludzi „dobrze urodzonych”, związanych w Lubelszczyzną, na forum międzynarodowym. Pod tym pojęciem rozumiemy, zarówno działalność stricte dyplomatyczną – czyli związaną ze strukturami Ministerstwa Spraw Zagranicznych, jak i działalność na forum organizacji międzynarodowych, związanych przede wszystkim ze sferą gospodarki. W naszej ocenie przyjrzenie się temu zagadnieniu dopełnić może szerszy obraz aktywności ziemian, szczególnie w okresie od narodzin Niepodległego Państwa polskiego u schyłku I wojny światowej do końca istnienia II Rzeczypospolitej. Na ten bowiem okres przypada największa aktywność na forum europejskim, dwóch wymienionych w tytule znakomitych przedstawicieli lubelskiego ziemiaństwa. Aktywność na polu działalności społeczno-politycznej i gospodarczej, zarówno Kazimierza Fudakowskiego jak i Maurycyego Zamoyskiego, zapoczątkowana na długo przed wybuchem I wojny światowej, w czasie jej trwania jak i po narodzinach Odrodzonej Polski, zaowocowała zarówno uczestnictwem w organizacjach międzynarodowych, jak też w kształtowaniu przez nich nowoczesnego obrazu Polski na forum europejskim. Postawy i działania obu bohaterów naszych rozważań są także znakomitym przykładem realizowania przez ziemian zadań pracy publicznej, szczególnie w okresie budowania niepodległej Polski po ponad wiekowej niewoli.

* * *

Jak zapisał Kazimierz Fudakowski w 1921 roku:

Jeżeli jesteśmy świadkami smutnego faktu, żeśmy jako naród i państwo utracili wiarę w ludzi zachodnich, że opinia o nas na międzynarodowym rynku upadła poniżej dozwolonej miary – nie jest to wina rządów naszych, licznych a przemijających, ale także wina nas samych, społeczeństwa. Jakim cię widzą, takim cię piszą, a chciałoby się powiedzieć – jakim cię słyszą, takim cię piszą za granicami kraju (...) Stąd też związek jaki zachodzi pomiędzy zagadnieniami zewnętrznymi państwa, a polityką jego wewnętrzną, jest ścisły. Gdy ładem wewnętrznym, systemem rządów, opartych na prawach zrozumiałych dla zachodu, kraj nasz wprowadzimy do rodziny europejskich narodów¹.

¹ K. B. Fudakowski, *Nasz stosunek do państwa i do zadań pracy publicznej*, [w:] *Zadania i obowiązki ziemiaństwa. Referaty wygłoszone na zebraniu Związku Ziemian w Warszawie w dniu 6 czerwca 1921 roku*,

Opinia ta, wyrażona przez K. Fudakowskiego w kontekście zadań i obowiązków ziemiaństwa, przyświecała mu od początku jego kariery polityczno-społecznej.

Kazimierz Fudakowski w Radzie Stanu

Fudakowscy herbu Dołęga, byli rodziną ziemiańską wywodzącą się historycznie z ziemi sochaczewskiej z początków XVIII w. W wieku XIX gospodarowali na Ukrainie. Od XX w. posiadali majątki Uher i Krasnobród na Lubelszczyźnie. Od początków znani byli z działalności gospodarczej, społecznej i politycznej zarówno w regionie jak i na forum krajowym. Kazimierz Bogdan Fudakowski (1879–1965), był synem Kazimierza Floriana Fudakowskiego (1831–1901). Kazimierz Florian po skonfiskowaniu przez Rosjan rodzinnych majątków w ziemi chełmskiej przeniósł się czasowo na Ukrainę, gdzie gospodarował w dzierżawionych (m.in. od Sanguszków) majątkach i cukrowni. On to był założycielem uherskiej i krasnobrodzkiej linii rodziny Fudakowskich. Jego syn Kazimierz Bogdan, ostatni właściciel Krasnobrodu na Zamojszczyźnie, był znany z dbałości o rozwój gospodarczy i cywilizacyjny regionu. Sam był prezesem wielu polskich i międzynarodowych organizacji rolniczych, m.in. Centralnego Towarzystwa Rolniczego, Związku Ziemian, Rady Naczelnej Organizacji Ziemiańskich oraz Zrzeszenia Związków Właścicieli Lasów².

Na jednym z pierwszych posiedzeń Rady Stanu³, jako jednego z członów organizacyjnych Rady Regencyjnej – namiastki najwyższej polskiej władzy państwowej w Królestwie Polskim pod okupacją niemiecką i austro-węgierską, powołanej 12 IX 1917 r. – Kazimierz Fudakowski – właściciel Krasnobrodu – zgłosił interpelację⁴. „Kurier Warszawski” za dziennikiem „Ziemia Lubelska” z 8 VII 1918 roku, cytował jego zapytanie:

Doszło do wiadomości członków Rady Stanu, że władze Austro-Węgier zamierzają w najbliższych dniach zawrzeć kontrakt z prywatnym konsorcjum wiedeńskim, którego mocą mają być sprzedane kolejne poręby na okres 15 lat we wszystkich leśnictwach rządowych okupacji austro-węgierskiej. Czy wiadomy jest Panu prezydentowi ministrów wspomniany fakt? Co rząd zamierza zrobić celem zabezpieczenia interesów skarbu polskiego?

Warszawa 1921, s. 45-46.

² J. Korga, *Działalność społeczno-polityczna Kazimierza Bogdana Fudakowskiego w świetle wspomnień rodzinnych*, [w:] *Studia z dziejów ziemian lubelskich w XIX i XX wieku*, pod red. Albina Kopruckowniaka, Lublin 2002, s. 91-103; S. Rudnicki, *Wspomnienia działacza ziemiańskiego*, [w:] Kazimierz Fudakowski, *Między endecją a sanacją. Wspomnienia ziemianina*, wstęp Szymon Rudnicki, Warszawa 2013, s. 5-8.

³ Z. J. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917-1918)*, Wrocław 2017, s. 129-137; Rada Stanu, wymieniona została w Patencie cesarskim powołującym do życia Radę Regencyjną. Rola jaką odgrywać miała Rada Stanu także w dokumencie tym określono. Miała ona współdziałać zarówno z Radą Regencyjną, jak i z władzami okupacyjnymi (urzędem General-Gubernatora Królestwa Polskiego) w zakresie tworzenia prawa, uchwalania i wydawania aktów prawnych m.in. określających prawa i obowiązki dla ogółu ludności oraz „rozporządzenia z mocą ustawową”. Rada Stanu stała się więc namiastką władzy ustawodawczej w Królestwie Polskim, czyli czymś w rodzaju „parlamentu dla tych terenów”.

⁴ Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917-1918)*, op. cit. 138.

Na interpelację odpowiedział premier rządu Rady Regencyjnej Jan Steczkowski:

Pertraktacje o sprzedaż lasów na okres 15 lat zostały wdrożone i oferta na wycięcie znaczniejszej ilości drzewostanu istotnie do gubernium lubelskiego wpłynęła. Wiadomości ta doszła do rządu kilka tygodni temu i natychmiast wnieśliśmy do tutejszego Ministerium Spraw Zagranicznych zastrzeżenie, że tego rodzaju transakcję uważalibyśmy za krzywdzącą, oczekujemy na odpowiedź⁵.

Kazimierz Fudakowski, jako właściciel ziemski najaktywniej angażował się w prace komisji rolnej Rady Stanu⁶. W jego opiniach jednak prace Rady postępowaly zbyt powoli. Jak pisał:

O ile wielką była jałowość prac tej instytucji, nie z winy jej członków, lecz z winy okoliczności i tych co ja do życia powołali, o tyle starano się jej nadać zewnętrzne pozory jakiegoś dostojęstwa i powagi [...]. W pracach Rady Stanu powierzono mi przewodnictwo komisji spraw zagranicznych. Te „sprawy zagraniczne” dotyczyły (bo nie mogło być inaczej) stosunków z władzami okupacyjnymi, a „zagranicą” było to co reprezentowali przy Radzie Stanu komisarze obu urzędów okupacyjnych.

Jak komentował dalej Kazimierz Fudakowski:

Ośrodkiem prawdziwie niezależnej myśli politycznej było wtedy Koło Międzypartyjne. Jego obrady toczyły się równoległe z pracami Rady Stanu. Tam ustalano rzeczywiste położenie polityczne Polski i wnioski dla Komitetu Narodowego polskiego w Paryżu⁷.

W opinii ziemianina właśnie Komitet paryski rozwijał właściwą działalność przygotowując materiały do obrad pokojowych i opracowując stanowiska w różnych kwestiach, niezbędne do prezentacji sprawy polskiej wobec zwycięskiej koalicji mocarstw.

W warszawskim mieszkaniu Kazimierza Bogdana Fudakowskiego, zbierali się najaktywniejsi członkowie Komitetu Międzypartyjnego, wywodzący się z Narodowej Demokracji. Jak notował Fudakowski, byli to:

Józef Świeżyński, zastępca premiera rządu Rady Regencyjnej Steczkowskiego, Zygmunt Chrzanowski, przewodniczący Koła Międzypartyjnego i Władysław Jabłonowski, znany literat i humanista⁸. Panowie spotykali się, jak podkreślał Fudakowski: „w obszernym mieszkaniu Karolostwa Czarnowskich w Pałacu Błękitnym Zamoyskich, którzy mi je znacznie odstąpili na okres prac Rady Stanu. Sami

⁵ Cyt. za: D.Truszczak, A. Sowa, *Drogi do Niepodległej 1918*, Warszawa 2008 (Bellona), s. 155.

⁶ J. Korga, *Działalność społeczno – polityczna Kazimierza Bogdana Fudakowskiego w świetle wspomnień rodzinnych*, op. cit. s. 98-99.

⁷ Kazimierz Fudakowski, *Między endecją a sanacją. Wspomnienia ziemianina*, op. cit. s. 177-178.

⁸ *Ibidem*, s. 178.

mieszkali w Zwierzyńcu, centrum Ordynacji Zamojskiej, której Karol Czarnowski był głównym zarządcą i pełnomocnikiem ordynata. Ordynat, zaś Maurycy Zamoyski przebywał wtedy z rodziną w Paryżu⁹.

Dyskutowano przede wszystkim nad tym w jakich warunkach ma powstawać odrodzone państwo polskie, o którym jak przekonywali wszyscy na tych spotkaniach, decydować miał traktat pokojowy. Efektem tych spotkań były propozycje wnoszone na forum Rady Stanu co do budowy i wzmocnienia polskiego aparatu administracyjnego. Jak notował Fudakowski:

[...] świadomi byliśmy tego, że pierwsze czasy istnienia państwa naszego będą połączone z wielkimi trudnościami wewnętrznymi. Trudności te spowodowane były brakiem wyszkolenia aparatu urzędniczego we wszystkich działach administracji państwowej, odmienną strukturą prawną trzech zaborów¹⁰.

Kazimierz Fudakowski w działalności publicznej i międzynarodowej

Kazimierz Fudakowski jesienią 1918 r. znalazł się w Lublinie, w momencie tworzenia się Rządu Ludowego Republiki Polskiej (7 XI 1918 r.). Aktywnie uczestniczył wraz z gronem ziemian, w pracach zarówno lubelskiego Związku Ziemian oraz w ramach Straży Kresowej. Określano go jako aktywnego i dynamicznego działacza, ale skoncentrowanego przede wszystkim na kwestiach gospodarczych. Na polu tej właśnie aktywności już w Niepodległej Polsce Kazimierz Fudakowski realizował się w pełni. Od lipca 1919 roku był prezesem Rady Naczelnej Organizacji Ziemiańskich (RNOZ), sprawując swoją funkcję z niezwykłą bezstronnością zdobył sobie uznanie członków Rady. Od sierpnia 1919 r. reprezentował także Centralne Towarzystwo Rolnicze. W 1923 r. został prezesem Rady Naczelnej Centralnego Towarzystwa Rolniczego i pozostał na tym stanowisku do 1929 r. Jeszcze w połowie 1924 r. został marszałkiem I Zjazdu Rolniczego organizowanego przez Związek Ziemian i Radę Naczelną Organizacji Ziemiańskich.

Jako prezes wielu organizacji ziemiańskich i stricte rolniczych, rząd Rzeczypospolitej delegował Kazimierza Fudakowskiego do wielu międzynarodowych organizacji rolniczych. Znając doskonale język francuski, będąc absolwentem Ecole des Sciences Politiques i wydziału prawa Uniwersytetu Paryskiego został w 1924 r. członkiem Międzynarodowej Konfederacji Rolniczej w Paryżu, a z czasem wiceprezesem i dożywotnim członkiem Francuskiej Akademii Rolniczej, instytucji założonej jeszcze za panowania króla Ludwika XV z inicjatywy francuskich fizjokratów, jako Królewskie Towarzystwo Rolnicze, przekształcone w połowie XIX w. we Francuską Akademię Rolniczą¹¹.

⁹ Ibidem, s. 178-179.

¹⁰ Ibidem, s. 179-180.

¹¹ I. Broszkowska, *Próba dokończenia życiorysu Kazimierza Fudakowskiego*, [w:] Kazimierz Fudakowski, *Między endecją a sanacją. Wspomnienia ziemianina*, op. cit. 326.

Równoległe z działalnością polityczno-społeczną odbudowywał spalony w 1915 r. majątek w Krasnobrodzie. W swoich dobrach unowocześnił gospodarke i doprowadził do znakomitego stanu. Od 1935 do 1939 r. był senatorem RP., mianowanym przez Prezydenta Ignacego Mościckiego, (którego, już po wybuchu wojny w 1939 r., gościł w pałacu w Krasnobrodzie, który od 5 do 7 IX 1939 r. był siedzibą Prezydenta RP i jego kancelarii). Jako senator Kazimierz Fudakowski pracował w komisjach, najwięcej czasu poświęcając Komisji Spraw Zagranicznych. Jego zasługą w tym czasie było zorganizowanie Polsko-Francuskiej Izby Rolniczej w czasie, gdy ok. 1937 r. nastąpił kryzys w relacjach sojuszniczych Polski z Francją. Ta inicjatywa, mająca charakter gospodarczy, wychodziła daleko poza formalną stronę, odgrywając także niemałą rolę w polepszeniu polsko-francuskich stosunków politycznych. W tym czasie Kazimierz Fudakowski dostarczył rządowi polskiemu szereg wnikliwych analiz dotyczących sytuacji wewnętrznej i gospodarczej we Francji i Niemczech. Kazimierz Fudakowski był także delegatem rządu polskiego do Komitetu Higieny przy Lidze Narodów oraz delegatem do Międzynarodowego Instytutu Rolniczego w Rzymie. Został także członkiem honorowym Czechosłowackiej Akademii Rolniczej¹².

Okres okupacji niemieckiej w czasie II wojny światowej Fudakowscy przeżyli w Krasnobrodzie. W majątku w 1939 r. znajdował się m.in. szpital polowy, a później podczas okupacji ukrywało się tutaj wielu ludzi zagrożonych aresztowaniem lub wywózką do prac przymusowych. Przejściowo w majątku Fudakowskich działała podziemna szkoła podchorążych AK. Kazimierz Fudakowski był dwukrotnie aresztowany przez Niemców, jednak majątek wraz z rodziną opuścił dopiero uwolnieniu Zamojszczyzny spod okupacji niemieckiej 22 VII 1944 r. Kazimierz Fudakowski wraz z rodziną schronił się początkowo w Ojcowie pod Krakowem. W 1946 r. rodzina zamieszkała w Sopocie, a po 1950 r. kiedy Kazimierz Fudakowski został zwolniony z aresztu UB, Fudakowscy zamieszkali w Poznaniu, gdzie Kazimierz Fudakowski zmarł w 1965 r.¹³

* * *

Tak jak Kazimierz Fudakowski, również Maurycy Zamoyski rozpoczął swoją działalność polityczno-społeczną w kręgu Narodowej Demokracji w początkach XX w. W historiografii polskiej Maurycy Zamoyski nie zyskał wyjątkowego uznania i szczególnego miejsca. Istotny wpływ na taki stan miała rzeczywistość II Rzeczypospolitej i Polski po II wojnie światowej¹⁴. Mimo tego działalność XV Ordynata zamojskiego zasługuje niewątpliwie na wymienienie go wśród znakomych przedstawicieli rodu w znaczący sposób wpisujących się w tradycje patriotyczne Zamoyskich¹⁵.

¹² Ibidem, s. 326.

¹³ I. Broszkowska, *Próba dokończenia życiorysu Kazimierza Fudakowskiego*, op. cit. s. 326.

¹⁴ Zob. informacje bibliograficzne: J. Janicka, *Maurycy hrabia Zamoyski. Zarys losów życiowych i politycznych oraz wgląd w struktury gospodarcze ordynacji*, Lublin 2000 s. 9-13; M. Kozaczka, *Ordynacja Zamojska 1919-1945*, Lublin 2003, s. 26, 34-38, 39-43; Idem, *Poczet Ordynatów Zamoyskich*, Lublin 2004, s. 109-120.

¹⁵ J. Zamoyski, *Dzieje rodu Zamoyskich w XIX i XX wieku*, w: *Zamoyscy herbu Jelita*, red. V. Urbaniak, Z. Zielińska, J. Zamoyski, K. Karaskiewicz, Warszawa 1997 s. 33-46; J. Janicka, *Rzecz o mecenacie*. Ak-

Urodzony 30 VII 1871 r. Maurycy Zamoyski był synem Tomasza Zamoyskiego, XIV ordynata zamojskiego i Marii z Potockich Zamoyskiej. Dzieciństwo spędził w Warszawie i Klemensowie oraz w posiadłościach dziadka Maurycyego Zamoyskiego w Jabłonnie i Zatorze. Szkołę średnią ukończył w Lesznie, studia zaś w Stuttgarcie. W 1889 r. Maurycy Klemens Zamoyski, nie osiągając jeszcze pełnoletności przejął zarząd nad Ordynacją Zamojską jako XV ordynat, jednak dopiero od 1892 roku rozpoczął samodzielne gospodarowanie¹⁶.

Zamoyscy od czasów protoplasty rodu Floriana Szarego (żyjącego w XIV w.), dobro ojczyzny stawiali na pierwszym miejscu. Piastowali ważne urzędy państwowe, a w służbie publicznej nie szczędzili sił i pieniędzy. Maurycy Zamoyski pracę publiczną rozpoczynał w organizacjach rolniczych i oświatowych. Był współtwórcą i prezesem Centralnego Towarzystwa Rolniczego, a także członkiem i prezesem Rady Nadzorczej Polskiej Macierzy Szkolnej, Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynnego i Lubelskiego Towarzystwa Dobroczynnego. W 1907 r. założył szkołę powszechną w Zwierzyńcu, rok później szpital dla pracowników ordynacji i mieszkańców okolicznych wsi i osad. Prowadził także ożywioną działalność społeczną. Wchodził w skład komitetu budowy pomnika Adama Mickiewicza w Warszawie, a także komitetu budowy gmachu Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie. Przez wiele lat pełnił funkcję prezesa Filharmonii Warszawskiej, którą także wspierał finansowo. Wspierał oczywiście rozwój Biblioteki Ordynacji Zamojskiej oraz wszelkiego typu inicjatywy kulturalne i społeczne¹⁷.

Działania polityczne rozpoczął w 1904 r. przystępując do Ligi Narodowej, a następnie znalazł się we władzach Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w zaborze rosyjskim. Stał się bliskim współpracownikiem Romana Dmowskiego, przywódcy ruchu narodowego i Narodowej Demokracji. Od 1906 r. Maurycy Zamoyski rozpoczął karierę parlamentarną jako poseł do I Dumy rosyjskiej¹⁸.

Wybuch I wojny światowej w 1914 r. zastał Zamoyskich w Klemensowie. Maurycy Zamoyski w tym czasie wywiózł żonę z pięciorgiem dzieci do Białej Cerkwi, a następnie do Kijowa. Sam zaś do 1915 r. przebywał przy polskiej Radzie Na-

tywność XV Ordynata Zamojskiego, w: *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie*, oprac. R. Maliszewska, Kozłówka 2003 s. 169-177.

¹⁶ J. Jachymek, A. Pomarański, *Cukrownia „Klemensów” 1894-1994*, Lublin 1994, s. 28-29, 42, 89, 95; J. Janicka, *Administracja Ordynacji Zamojskiej w okresie rządów Maurycyego hrabiego Zamoyskiego*, w: *Studia z dziejów ziemian lubelskich*, Lublin 2002 s. 81-90; Eadem, *Maurycy hrabia Zamoyski*, op. cit. s. 154-155, 169-186; M. Kozaczka, *Ordynacja zamojska w latach pierwszej wojny światowej*, w: *Studia z dziejów ziemian lubelskich*, op. cit. s. 137-145.

¹⁷ J. Engelgard, *Maurycy hr. Zamoyski – ordynat, filantrop, polityk*, „Myśl Polska”, nr 45/46, 2008 s. 16-17; J. Janicka, *Rzecz o mecenacie. Aktywność XV ordynata zamojskiego*, w: *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie II*, oprac. R. Maliszewska, Kozłówka 2002 s. 169-181; M. Kozaczka, *Mecenat kulturalno-oświatowy Maurycyego Zamoyskiego w latach 1918-1939*, „Rocznik Przemyski”, z. 4, 2003, s. 99-107; M. Kozaczka, *Poczet Ordynatów Zamoyskich*, Lublin 2009, s. 111-112.

¹⁸ J. Janicka, *Maurycy Zamoyski w kręgu rodziny i w sferze polityki*, w: *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie*, Kozłówka 2001, s. 231-240; K. Kawalec, *Roman Dmowski 1864-1939*, Wrocław 2002, s. 158, 183-184, 211, 219; U. Kolman, *Maurycy Klemens Zamoyski. Działalność polityczna w latach 1906-1918*, „Zapis Czasu. Dziedzictwo i Współczesność”, nr 4, Zamość 2018, s. 7-10; Zob. J. Pawełski, *Magnat w służbie publicznej. Maurycy Zamoyski*, „Tygodnik Polski”, nr 13, 1989.

rodowej w Petersburgu. W listopadzie 1914 r. Maurycy Zamoyski wchodzi w skład pierwszego Komitetu Narodowego Polskiego (KNP I). W końcu 1915 r. wyjechał do Szwajcarii i rozpoczął działalność w Centralnej Agencji Polskiej w Lozannie. Zadaniem agencji jest opracowanie i gromadzenie materiałów politycznych dotyczących sprawy polskiej i przekazywanie ich do wiadomości polityków zachodnioeuropejskich. W tym też roku w październiku udał się wraz z Romanem Dmowskim do Paryża, by przy aliantach bronić interesów Polski. Od października 1915 r. Maurycy Zamoyski we Francji w ramach prac Centralnej Agencji Polskiej koordynuje działania mające wpływać na opinie publiczną francuską. Sam Roman Dmowski czyni to wobec brytyjskiej opinii publicznej i sfer parlamentarnych¹⁹. Maurycy Zamoyski oddziałuje przede wszystkim poprzez spotkania publiczne, odczyty oraz przygotowywane specjalnie publikacje w prasie francuskiej dotyczące sprawy polskiej. Spotyka się także z politykami francuskimi i przedstawicielami Ententy. Zarówno wówczas jak i później Maurycy Zamoyski, jak i inni członkowie Agencji (np. Erazm Pilz) stale odwiedzali przedstawicieli rządu francuskiego, zachęcając ich do aktywnej realizacji hasła wolności ludów²⁰.

5 XI 1916 r. następuje deklaracja dwóch cesarzy: Niemiec i Austro-Węgier do narodu polskiego. Deklaracja ta, skierowana do Polaków na ziemiach odebranych Rosji, mówiła o utworzeniu: „samoistnego państwa [polskiego] z dziedziczną monarchią i ustrojem konstytucyjnym”²¹. W odpowiedzi działacze polscy w Lozannie opracowują protest wobec tej deklaracji, w którego redagowaniu istotną rolę odgrywa Maurycy Zamoyski. Protest lozański, stwierdzał, że odezwa cesarzy Austrii i Niemiec jest rozwiązaniem połowicznym, szkodzącym interesom prawdziwej niepodległości Polski.

Między 26 I a 2 II 1917 r. miał miejsce zjazd polskich polityków w Lozannie. Tam rodzi się myśl powołania ogólnonarodowego komitetu jako oficjalnej organizacji państwa polskiego. Tam też ukonstytuował się drugi Komitet Narodowy Polski (KNP II). Maurycy Zamoyski obejmuje w KNP II funkcję wiceprezesa (prezesem wybrany został Roman Dmowski), a także przewodniczy wydziałowi skarbowemu Komitetu, jako naczelnik wydziału skarbowego KNP II²².

Komitet Narodowy Polski (KNP), reprezentujący polskie interesy wobec państw Ententy (Francji, Wielkiej Brytanii i USA) działający od 1917 r., skupił się w swoich działaniach także na realizacji zadań dyplomatycznych. Prace realizowane przez przewodniczącego KNP Romana Dmowskiego, jego zastępcę Maurycego Zamoyskiego (kierującego wydziałem skarbowym Komitetu) i członka Komitetu

¹⁹ Zob. A. J. Szkuta, *Polityka brytyjska wobec sprawy polskiej podczas I wojny światowej (1914-1918)*, „Teki Historyczne”, t. 23, Londyn 2004, s. 92-99.

²⁰ M. Leczyk, *Komitet Narodowy Polski a Ententa i Stany Zjednoczone 1917-1919*, Warszawa 1966 s. 76-78; A. Kidzińska, *Stosunki Erazma Pilza z francuskim MSZ podczas I wojny światowej*, w: *Ku Niepodległej. Ścieżki polskie i francuskie 1795-1918*, red. M. Willeume, Lublin 2005 s. 524.

²¹ K. W. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912-1924*, Warszawa 1924, s. 48.

²² J. Pajewski, *Wokół sprawy polskiej Paryż-Lozanna-Londyn 1914-1916*, Poznań 1970 s. 221; U. Kolman, *Maurycy Klemens Zamoyski.*, op., cit. s. 15.

Erazma Piltza, sprowadzały się w dużym stopniu do przygotowania i stworzenia aparatu polskiej służby dyplomatycznej. Realizowano to m.in. poprzez agendy KNP rozmieszczone w kilku krajach europejskich oraz za oceanem. Wręczanie memoriałów, przeprowadzanie rozmów, przekonywanie przedstawicieli mocarstw zachodnich w sprawie polskiej – to były działania polityczne i dyplomatyczne zarazem. Nie miały one jednak charakteru oficjalnego. Od chwili utworzenia KNP przyjął, jako ważne swoje zadanie, stworzenie reprezentacji politycznej Polski i jej interesów wobec zachodnich państw sprzymierzonych. Działalność delegatów KNP w poszczególnych stolicach stanowiła ważną część jego aktywności. Delegatami byli: Ignacy Paderewski w USA, Erazm Piltz w Paryżu, Konstanty Skirmunt w Rzymie, Jan Modzelewski w Bernie i Władysław Sobański w Londynie. Misje zagraniczne KNP, były rozbudowanymi przedstawicielstwami na podobieństwo rzeczywistych poselstw, z komórkami organizacyjnymi w formie biur: propagandy, spraw cywilnych i ekonomicznych. W końcowym okresie wojny KNP powołał swoich przedstawicieli zagranicznych do pełnienia funkcji informacyjnych i konsularnych m.in. w Brazylii, Belgii, Danii, Hiszpanii i Rumunii. W pracach Komitetu nie pomijano także kwestii gospodarczo-handlowych, np. przy misji Komitetu w Londynie powołano Agencję Finansowo-Handlową, której celem było m.in. przygotowanie planów ekonomicznej odbudowy Polski oraz ułatwienie przedsiębiorcom polskim otrzymywanie kontyngentów surowcowych. W strukturach KNP podjęto także prace przygotowawcze do konferencji pokojowej, pisano ekspertyzy i memoriały w różnych kwestiach, gromadzono dane statystyczne i dokumenty niezbędne później do opracowania stanowiska delegatów polskich na konferencję pokojową. Zasadniczo jednak w tym czasie koncentrowano się na działalności prasowo-informacyjnej przy walnym udziale Maurycego Zamoyskiego, mającego doświadczenie we współkierowaniu niegdyś Centralną Agencją Polską w Lozannie (1915–1916).

Warto podkreślić, że zarówno działania podjęte ze strony Rady Regencyjnej w kraju jak i działania KNP na zachodzie, rozpoczęły budowę i tworzenie podstaw organizacyjnych dla polskiego korpusu dyplomatycznego. Do pracy włączyło się wielu ludzi, którzy stali się następnie zawodowymi dyplomatami. Gromadzono także i szkolono młode kadry w oczekiwaniu na moment, gdy będą one mogły działać w niepodległej Polsce. Przełomem stał się 14 XI 1918 r. kiedy to Rada Regencyjna przekazała władzę Józefowi Piłsudskiemu, jako Tymczasowemu Naczelnikowi Państwa. Odrodziło się Państwo Polskie. Specyfika działań polskiej dyplomacji w początkowym okresie istnienia państwa polegała na tym, żeby niezwłocznie wykonać pilne i ważne zadania organizacyjne a jednocześnie budować służbę dyplomatyczną. To zadanie przyjął na siebie pierwszy minister spraw zagranicznych w rządzie nominowanym przez Józefa Piłsudskiego, (a kierowanym przez Jędrzeja Moraczewskiego), Leon Wasilewski. Kierował on m.in. negocjacjami z Niemcami w celu uzyskania możliwości przetransportowania wojsk polskich na pomoc zagrożonemu przez bolszewików Wilnu, ostro protestował przeciwko zamknięciu przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Berlinie. Prowadził także pierwsze rozmowy z władzami sowieckimi w grudniu 1918 r., które potwierdziły, że niemożliwe jest w obecnej sytuacji nawiązanie bezpośrednich stosunków dyplomatycznych w Rosję Sowiecką.

Połączenie wysiłków dyplomatycznych w interesie Polski.

Najważniejszą jednak kwestią stało się nawiązanie ścisłej współpracy z KNP w Paryżu. Po szeregu przeprowadzonych rozmów delegatów skierowanych przez Józefa Piłsudskiego do Paryża, osobistych ustaleniach między Romanem Dmowskim a Naczelnikiem Państwa na przełomie 1918 i 1919 r. oraz nominowaniu na premiera nowego rządu w Warszawie, Ignacego Jana Paderewskiego 16 I 1919 r., który objął jednocześnie tekę ministra spraw zagranicznych, wysiłki dyplomatyczne KNP i rządu w Warszawie zostały połączone. Stworzyło to otwartą drogę do utworzenia jednolitej delegacji polskiej na Konferencję Pokojową w Paryżu, która rozpoczęła obrady 19 I 1919 r. Bardzo ważnym momentem było także uznanie do końca lutego 1919 r. niepodległej Polski przez mocarstwa zachodnie Francję, Wielką Brytanię i USA oraz Włochy i Japonię.

Wysiłki delegacji polskiej na konferencji pokojowej należy ocenić pozytywnie. Jak podkreślał w wystąpieniu sejmowym przewodniczący delegacji polskiej na konferencję Ignacy Jan Paderewski:

traktat pokojowy daje Polsce wolność, niepodległość, zapewnia jej korzyści, które przed pięciu jeszcze laty olbrzymia większość Polaków uważałaby za niedoścignione marzenia.

Rzeczywiście traktat potwierdził istnienie suwerennego państwa polskiego i wyznaczył dla niego miejsce w powojennej Europie. Wytoczył także zachodnią granicę Polski, ale stanowił także, że pozostałe jej granice „będą oznaczone później przez Główne Mocarstwa Sprzymierzone i Stowarzyszone”. Stąd obok tego, że młoda i nieodświadczona dyplomacja polska przeszła ciężką próbę na konferencji pokojowej, to stało przed nią jeszcze wiele poważnych problemów do rozwiązania. Dyplomaci polscy na konferencji w stolicy Francji mieli okazję nawiązania różnorodnych kontaktów dla zapoczątkowania stosunków z wieloma krajami. Leon Wasilewski, działając z upoważnienia Józefa Piłsudskiego podjął rozmowy z przedstawicielami Finlandii, Estonii i Łotwy. Kontakty te zaowocowały później stworzeniem normalnych stosunków dwustronnych i utrzymywane były później stale. Jeszcze do końca sierpnia 1919 r. nawiązano stosunki dyplomatyczne z: Belgią (6 III 1919 r.), Szwajcarią (12 III), Grecją (13 III), Japonią (23 III), Brazylią (15 IV), Czechosłowacją (28 V), Hiszpanią (30 V), Szwecją (3 VI), Portugalią i Rumunią (21 VI), Argentyną (7 VII), Chile (23 VIII) i Persją (26 VIII). Szczególne miejsce zajmowały relacje z Watykanem. Przedstawiciel Stolicy Apostolskiej przebywał już w Polsce od maja 1918 roku. Do Watykanu stały polski przedstawiciel dyplomatyczny udał się w marcu 1919 roku. Przy tej okazji Naczelnik Państwa stawiał przed nim zadanie: „kształtowania stosunków opartych na wspólnocie interesów polskich i katolickich”.

Maurycy Zamoyski w służbie dyplomatycznej.

W Paryżu, na prośbę premiera rządu Ignacego Jana Paderewskiego, stanowisko posła pełnomocnego RP w maju 1919 r., objął Maurycy Zamoyski. XV Ordynat zamojski był już od wielu lat osobą znaną i cenioną wśród dyplomatów i przedstawicieli

kół rządowych Francji, poprzez swoją kilkuletnią aktywność w ramach KNP. Jego nominacja na posła RP we Francji była naturalną konsekwencją jego działań, również dyplomatycznych, podejmowanych zarówno w Paryżu, jak i w Londynie. Z najważniejszych prac podejmowanych przez Maurycego Zamoyskiego w okresie pełnienia misji dyplomatycznej było m.in. prowadzenie i sfinalizowanie rozmów dotyczących pomocy militarnej Francji i Wielkiej Brytanii dla, walczącej z inwazją bolszewicką, Polski w 1920 r. Ważnym momentem w relacjach polsko-francuskich było zawarcie układu o sojuszu i przymierzu. Prace nad zapisami układu prowadziła polska dyplomacja już od 1919 r. Do sfinalizowania układu, którego treść opracowywał m.in. Maurycy Zamoyski, doszło 5 II 1921 r., podczas oficjalnej wizyty Marszałka Józefa Piłsudskiego we Francji (3-6 II 1921 r.). W Paryżu Maurycy Zamoyski, jako poseł pełnomocny RP witał osobiście Józefa Piłsudskiego w siedzibie poselstwa 3 II 1919 r.

Pełniąc w dalszym ciągu funkcje dyplomatyczne Maurycy Zamoyski zostaje kandydatem na Prezydenta RP w grudniu 1922 r. Po przegranych minimalnie wyborach w Zgromadzeniu Narodowym, na rzecz, później tragicznie zmarłego, prof. Gabriela Narutowicza, Maurycy Zamoyski powraca do obowiązków posła polskiego w Paryżu. 15 III 1923 r. w imieniu rządu RP przyjmuje uchwałę podjętą przez Konferencję Ambasadorów, o uznaniu granic wschodnich Polski. 19 stycznia 1924 r. Maurycy Zamoyski obejmuje stanowisko ministra spraw zagranicznych w rządzie Władysława Grabskiego. Pełniąc ten urząd stara się przede wszystkim, zgodnie z kierunkiem polityki polskiej, zacieśnić współpracę z Francją oraz zachować poprawne relacje z Wielką Brytanią. Ze swojej strony jest inicjatorem polityki zbliżenia z Litwą, co wywołuje krytykę niektórych środowisk politycznych w Polsce. Krytyka i ataki personalne na Maurycego Zamoyskiego nasilają się po zaproponowaniu przez niego, nawiązania rozmów i bliższych relacji gospodarczych z Rosją Sowiecką. 27 VII 1924 r. Maurycy Zamoyski składa dymisję ze stanowiska ministra spraw zagranicznych. Po jego odejściu tekę ministerialną przejął hrabia Aleksander Skrzyński²³.

* * *

Na dwa dni przed dymisją Maurycego Zamoyskiego ze stanowiska ministra spraw zagranicznych, 25 VII 1924 r. została przeprowadzona reorganizacja, która przystosowywała lepiej strukturę Ministerstwa Spraw Zagranicznych do nowych potrzeb. Przejście do pracy pokojowej otworzyło w MSZ nowy okres działalności. Charakteryzował się on normalizacją pracy, zastępowaniem dotychczasowych akcji i improwizacji długofalowym działaniem opartym na regułach i zasadach sztuki dyplomatycznej. Powstał w ministerstwie Departament Ogólny, składający się z wydziałów: Osobowo-organizacyjnego, Traktatowo-naukowego, Budżetowo-gospodarczego i Szyfrowego oraz radców: prawnego i ekonomicznego. Departament zajmujący się sprawami politycznymi otrzymał nazwę Polityczno-Ekonomicznego. Najważniejszymi były w nim

²³ *Polska Odrodzona 1918-1939. Państwo-społeczeństwo-kultura*, red. J. Tomicki, Warszawa 1982; *Historia dyplomacji polskiej X-XX w.*, red. G. Labuda, W. Michowicz, Warszawa 2002; Zob. J. Dowgiałło, *Ziemiaństwo w dyplomacji polskiej okresu międzywojennego*, „Niepodległość i Pamięć”, nr 18, 2002, s. 135-143.

wydziały: Zachodni i Wschodni oraz Traktatowy. Sporo wysiłku włożono także, aby na odpowiednim poziomie postawić wymianę korespondencji dyplomatycznej, sięgnięto tutaj do sprawdzonych wzorów obcych, w tym francuskich. Wzorem dla organizowania tej sfery prasy dyplomacji polskiej stały się: noty i memoriały tworzone w znakomity sposób m.in. przez prof. Szymona Askenazego, delegata Polski przy Lidze Narodów oraz posła i ministra spraw zagranicznych Maurycego Zamoyskiego.

REFERENCES - BIBLIOGRAFIA

- I. Broszkowska, *Próba dokończenia życiorysu Kazimierza Fudakowskiego*, [w:] Kazimierz Fudakowski, *Między endecją a sanacją. Wspomnienia ziemianina*, wstęp Szymon Rudnicki, Warszawa 2013.
- J. Dowgiałło, *Ziemianie w dyplomacji polskiej okresu międzywojennego*, „Niepodległość i Pamięć”, nr 18, 2002, s. 135-143.
- J. Engelgard, *Maurycy hr. Zamoyski – ordynat, filantrop, polityk*, „Myśl Polska”, nr 45/46, 2008 s. 16-17;
- K. B. Fudakowski, *Nasz stosunek do państwa i do zadań pracy publicznej*, [w:] *Zadania i obowiązki ziemianstwa. Referaty wygłoszone na zebraniu Związku Ziemian w Warszawie w dniu 6 czerwca 1921 roku*, Warszawa 1921.
- J. Jachymek, A. Pomarański, *Cukrownia „Klemensów” 1894-1994*, Lublin 1994.
- J. Janicka, *Administracja Ordynacji Zamojskiej w okresie rządów Maurycego hrabiego Zamoyskiego*, [w:] *Studia z dziejów ziemian lubelskich w XIX i XX wieku*, pod red. Albina Kopruckowniaka, Lublin 2002.
- J. Janicka, *Maurycy hrabia Zamoyski. Zarys losów życiowych i politycznych oraz wgląd w strukturę gospodarcze ordynacji*, Lublin 2000.
- J. Janicka, *Maurycy Zamoyski w kręgu rodziny i w sferze polityki*, [w:] *Zemianstwo na Lubelszczyźnie*, Kozłówka 2001, s. 231-240;
- J. Janicka, *Rzecz o mecenacie. Aktywność XV Ordynata Zamojskiego*, [w:] *Zemianstwo na Lubelszczyźnie*, oprac. R. Maliszewska, Kozłówka 2003 s. 169-177.
- J. Janicka, *Rzecz o mecenacie. Aktywność XV ordynata zamojskiego*, [w:] *Zemianstwo na Lubelszczyźnie II*, oprac. R. Maliszewska, Kozłówka 2002.
- K. Kawalec, *Roman Dmowski 1864-1939*, Wrocław 2002.
- A. Kidzińska, *Stosunki Erazma Pilza z francuskim MSZ podczas I wojny światowej*, [w:] *Ku Niepodległej. Ścieżki polskie i francuskie 1795-1918*, red. M. Willeume, Lublin 2005.
- J. Korga, *Działalność społeczno – polityczna Kazimierza Bogdana Fudakowskiego w świetle wspomnień rodzinnych*, [w:] *Studia z dziejów ziemian lubelskich w XIX i XX wieku*, pod red. Albina Kopruckowniaka, Lublin 2002.
- U. Kolman, *Maurycy Klemens Zamoyski. Działalność polityczna w latach 1906-1918*, „Zapis Czasu. Dziedzictwo i Współczesność”, nr 4, Zamość 2018.
- M. Kozaczka, *Ordynacja Zamojska 1919-1945*, Lublin 2003.
- M. Kozaczka, *Ordynacja zamojska w latach pierwszej wojny światowej*, [w:] *Studia z dziejów ziemian lubelskich w XIX i XX wieku*, pod red. Albina Kopruckowniaka, Lublin 2002.
- M. Kozaczka, *Mecenat kulturalno-oświatowy Maurycego Zamoyskiego w latach 1918-1939*, „Rocznik Przemyski”, z. 4, 2003, s. 99-107.
- M. Kozaczka, *Poczet Ordynatów Zamojskich*, Lublin 2004.

- M. Kozaczka, *Poczet Ordynatów Zamoyskich*, Lublin 2009.
- K. W. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912-1924*, Warszawa 1924.
- M. Leczyk, *Komitet Narodowy Polski a Ententa i Stany Zjednoczone 1917-1919*, Warszawa 1966.
- Polska Odrodzona 1918-1939. Państwo-społeczeństwo-kultura*, red. J. Tomicki, Warszawa 1982.
- J. Pajewski, *Magnat w służbie publicznej. Maurycy Zamoyski*, „Tygodnik Polski”, nr 13, 1989.
- J. Pajewski, *Wokół sprawy polskiej Paryż-Lozanna-Londyn 1914-1916*, Poznań 1970.
- S. Rudnicki, *Wspomnienia działacza ziemiańskiego*, [w:] Kazimierz Fudakowski, *Między endecją a sanacją. Wspomnienia ziemianina*, wstęp Szymon Rudnicki, Warszawa 2013.
- A. J. Szkuta, *Polityka brytyjska wobec sprawy polskiej podczas I wojny światowej (1914-1918)*, „Teki Historyczne”, t. 23, Londyn 2004, s. 92-99.
- D. Truszczak, A. Sowa, *Drogi do Niepodległej 1918*, Warszawa 2008.
- Historia dyplomacji polskiej X-XX w.*, red. G. Labuda, W. Michowicz, Warszawa 2002.
- Z. J. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917-1918)*, Wrocław 2017.
- J. Zamoyski, *Dzieje rodu Zamoyskich w XIX i XX wieku*, [w:] *Zamoyscy herbu Jelita*, red. V. Urbaniak, Z. Zielińska, J. Zamoyski, K. Karaskiewicz, Warszawa 1997.